

Současné ohrožení lidských práv

Eberhard Schockenhoff

Po skvělé divadelní premiéře se kterýsi anglikánský biskup zeptal hlavního představitele, známého herce: čím to, že my, duchovní, ačkoli veřejně mluvíme o velikých a pravdivých věcech, zanecháváme v lidech tak malý dojem, zatímco vy, herci, jste na jevišti tak působiví? To je tím – odpověděl onen herec – že my mluvíme o vybásněných věcech, jako by byly pravdivé, zatímco vy mluvíte o pravdivých věcech, jako by byly vybásněné.

I přesvědčení o zvláštní důstojnosti každého lidského života, v jejímž jménu se současná věda snaží zlepšit životní podmínky na naší zemi, je zneváženo tím, že se o něm mluví jako o čemsi vybásněném.

Člověk jako míra všech věcí, Bohem postavený jako jeho vlastní obraz doprostřed stvoření, aby pečoval o jeho osud: tak viděl člověka a svět anticko-křesťanský humanitní ideál – svět jako *theatrum mundi* s člověkem jako jeho protagonistou, jako drama na jevišti světa, jež pozoruje všechno stvoření v němém obdivu a jehož rozuzlení očekávají s napětím i nebeští andělé.

Člověk jako pán svých dějin, jako *maî tre et possesseur de la nature*, jako subjekt mravní autonomie, nositel svobody a důstojnosti, dobyvatel v říši ducha a zákonodárce v říši rozumu – tak ho vylíčilo evropské osvícenství: jako bytost nadanou svobodou, podřízenou jen sobě samé, s hvězdným nebem nad sebou a mravním zákonem v sobě, ale především s výhledem na otevřené dějiny plné dosud neobjevených možností.

Člověk jako křehká třtina, smrtelný zajatec své tělesnosti, vířící jako zrnko prachu po okamžik v univerzu pulzujícím po milióny let, osamělý poutník po vesmíru, tulák na okraji stvoření – i tyto skeptické podtóny patří k obrazu člověka, jaký o sobě vytvořilo osvícenství.

Společná výzva křesťanství a moderní kultury

Všechny tři veliké myšlenkové proudy – anticko-křesťanský humanismus, evropské osvícenství spolu s podprahovou skepsí, jež uvádí do pravých mezí obraz člověka ohrožený emfatickým přeháněním, určují společné dědictví současné duchovní situace člověka. Tváří v tvář epochálním hrozbám, jimž je dnes vystaven lidský život a přesvědčení o individuální důstojnosti člověka, se však mění jejich vzájemný vztah. Současná situace se vyznačuje především tím, že náboženství, osvícenství a věda, jež stály v minulosti proti sobě jako političtí a kulturní protivníci, jsou dnes na sebe vzájemně

odkázány, pokud si chtějí uchovat svou vizi člověka. Bez politicky a právně svobodného náboženství, jež jako ochránce transcendence brání prostor pozemského života před totalitními nároky, nelze zdůvodnit a zajistit svobodu vědy a kultury. Náboženství, osvícenství a věda se dnes ocitají bok po boku při společné obraně před hrozbami, plynoucími z postupujícího zvědečtění života.

Jde přitom o vybalancování vztahu mezi třemi velkými ideály francouzské revoluce – svobodou, rovností a bratrstvím – jež na počátku moderní Evropy ztělesňovaly nárok filozofického osvícenství na komplexní přetvoření společenského života. Ovšem zatímco politická teorie vždy vnímala antagonismus mezi svobodou a rovností, stávají se dnes patrné pozdní následky dalšího rozporu, který je mnohem mnohem hůře řešitelný. Dominance individuálního sebeurčení vede dnes k tomu, že se idea svobody stává jedinou nejvyšší společenskou hodnotou. Ale bez myšlenky na sociální spoluodpovědnost, bez vědomí toho, že úcta k životu znamená především úctu k životu druhých, degeneruje ideál demokratické svobody v individualistickou karikaturu. Navíc ruší tento postoj schopnost prožívat solidaritu a potlačuje úctu k radikální rovnosti všech lidí. Faktický životní styl, převládající v mnoha západních zemích, tak zrazuje velké mravní ideály, jež stály kdysi u vzniku moderní Evropy. Posiluje nebezpečí vyplývající pro uznání lidské důstojnosti z utilitaristického způsobu myšlení, jež je vlastní přírodovědeckému výzkumnému procesu a jež bývá často zaměňováno za jeho mravní cíle. Tato nebezpečí, plynoucí ze souhry obecného společenského očekávání a víry v technický pokrok, umožňují manipulování člověkem, jak je můžeme pozorovat z různých úhlů na začátku, uprostřed i na konci jeho života. Exemplárně chceme toto ohrožení předvést na příkladu vývoje výzkumu na embryích a moderních fertilizačních technik.

Ohrožení lidské důstojnosti na začátku života

Úspěchy moderní medicíny jsou založeny na objektivizujícím postoji, který fenomén, jenž má být zkoumán (např. výzkum embryí, léčení nemocí a zábrana jejich přenosu reprodukci na další generace), rozkládá na řadu jednotlivých postupně řešitelných problémů. Tento postup, nesporně legitimní v rámci vědecké metodologie, však mnozí přírodovědci uplatňují při řešení etických problémů, vznikajících při pronikání biologických věd do stále nových oblastí života. Zatímco se etika táže po tom, nakolik je celý výzkum rozumný z humánního hlediska, a zkoumá, nakolik jeho výsledky odpovídají lidské důstojnosti a jak lze ospravedlnit jeho cíle a přebírat odpovědnost za jeho následky, má přírodovědecká mentalita tendenci vidět vždy jen příští krok. U toho se pak už nezkoumá, nakolik je zásadně legitimní z etického hlediska, ale je ospravedlňován čistě pragmaticky na základě údajně nepatrných změn, jež jeho realizace znamená ve srovnání s předchozí výzkumnou praxí. A tak poslední krok, který se původně mnohým zdál přijatelný jen jako krajní řešení, se v průběhu vědeckého pokroku stává nezpochybněným základem legitimizujícím všechny další kroky.

Přímo paradigmaticky lze sledovat tento postup na vývoji současného výzkumu na embryích a na in vitro fertilizaci (IVF), na něm jen zdánlivě nezávislé. Vnitřní logika argumentace ve prospěch obou postupů poukazuje na to, že každý z dalších kroků sám o sobě nevyvolává pochybnosti z etického hlediska a že mu tedy nic nebrání, ačkoli přitom dochází ke zřetelné instrumentalizaci lidského života. Nejprve je IVF zařazena mezi eticky zásadně nezpochybnitelné postupy, i když při ní vznikají tzv. přebytečná embrya. Vysoce kladný cíl výzkumu, jenž má umožnit léčbu nechtěně bezdětných manželů a vést ke splnění jejich touhy po vlastním potomku, má přednost před nechtěným osudem přespočetných embryí. Kryokonzervace těchto embryí je dokonce vnímána jako dobrodíní, protože přece brání jejich usmrcení.

Další krok spočívá ve zjištění, že vlastně není eticky relevantní rozdíl mezi tím, jestli se tato embrya později nechají odumřít, nebo jestli budou spotřebována při výzkumu. Někdy je tato úvaha obhajována cynickým argumentem, že experimentální usmrcení embryí při vysoce hodnotném výzkumu je pro tato embrya přínosem, protože jejich původně nesmyslná existence tím poslouží celému lidstvu a štěstí budoucích generací. Pokud se pak spotřebování embryí při výzkumu takto ospravedlní a kladně ohodnotí, není důvodu, proč by se embrya nutná k výzkumu nemohla přímo vyrábět jako “výzkumná embrya”. Takový závěr je nasnadě především tehdy, když není k dispozici dost přespočetných embryí jako vedlejších produktů při IVF, nebo když došlo k jejich poškození při kryokonzervaci.

Instrumentalizace lidského života moderním výzkumem na embryích

U některých moderních postupů při IVF s následným embryotransferem, kdy jsou embrya vytvářena proto, aby byla vložena do dělohy a aby tak vzniklo těhotenství, dochází k instrumentalizaci lidského života z jiného hlediska: aby se zlepšily vyhlídky na úspěch celého postupu, je do dělohy přeneseno více embryí, než jich mnoze žena bezpečně donosit a z nichž by v nejlepším případě mělo přežít jen jedno. Když je potom možné prognosticky odhadnout vývojové šance jednotlivých embryí, usmrtí se ta, jejichž vyhlídky na dobrý vývoj nejsou optimální (jde o tzv. selektivní fetocid), aby jednomu z nich bylo umožněno přežít za nejlepších podmínek. I tato brutalizace moderní medicíny je akceptována s poukazem na to, že by tak jako tak byla smrt příslušných embryí neodvratná, protože v situaci sdíleného “rizikového společenství” umožní obětování některých embryí zachování života zbývajících. Překročení tohoto prahu už nevede ke zděšení nad průběhem dosavadní cesty, ani k zastavení a přehodnocení východisek. Vnitřní logice výzkumného procesu a mentalitě, jež z něj chce vytěžit co nejvíce, spíše odpovídá, že jsou dosažené výsledky vítány jako důležitá etapa na cestě ke splnění vznešeného lidského snu. Každý další krok je pak obhajován prvním krokem, o němž se však už uvažovat nesmí.

Z etické perspektivy je tomu ovšem tak, že neexistuje podstatný rozdíl mezi tím, jestli se přespočetná embrya prostě nechají odumřít, nebo jestli jsou usmrcena v experimentu. Zneuznání jejich individuální lidské důstojnosti musíme totiž vidět už ve faktu, že byla úmyslně vytvořena jako přespočetná, nebo že byla vložena do mateřské dělohy jako do konkurenčního prostředí. Tím spíše znamená zřetelné porušení lidské důstojnosti úmyslná výroba embryí pro výzkum. Vyrobit lidskou bytost výhradně proto, aby byla zničena v následném pokuse, je vždy totální instrumentalizací, byť by byly výsledky příslušného výzkumu sebelepší. Ani zájmy současné generace ani všech budoucích generací nemohou ospravedlnit takové účelové použití lidské bytosti v zájmu někoho jiného.

Porušení lidských práv moderními technikami fertilizace

Mají-li být v budoucnu v souladu s přáním mnoha badatelů obětována v experimentu embrya vytvořená pouze k tomuto účelu, znamená to, že už začátek jejich života bude navozen s ohledem na jeho ukončení – tedy s úmyslem usmrtit je. Radikálněji už lidé zneužívat cizí život pro své vlastní účely nemohou. Totéž platí pro vývoj moderní fertilizačních technik, jež směřují k čím dál tím bezohlednějšímu zacházení s lidským životem. V mnoha zemích se již provádí preimplantační diagnostika (PID) s všeobecným úmyslem zabránit narození dědičně postiženého dítěte. PID má mimo to předejít většímu zlu, totiž pozdějšímu potratu, přičemž se argumentuje tím, že i pro ženu jde o menší psychickou zátěž, pokud se genetická selekce provede dříve, než je plod v děloze. V souladu s logikou jednotlivých kroků se argumentuje také tím, že je-li právně a eticky povolena prenatální diagnostika (tedy vyšetření během těhotenství), musí být tím spíše povolena i PID, protože oba postupy slouží témuž cíli. Tyto a podobné strategie, jež mají takové postupy ospravedlnit, zastírají však z etického hlediska skutečnost, že námitka z hlediska lidské důstojnosti musí být vznesena už mnohem dříve: cíl preimplantační diagnostiky je sice legitimní – zamezit vznik dědičné choroby – ale přitom je použití eticky neospravedlnitelný prostředek.

Takovým postupem se totiž vytvoří lidská bytost, jež má být testována, aby byla umožněna selekce. Oplodnění ve zkumavce (IVF) je provedeno proto, aby bylo možno kontrolovat kvalitu vzniklého embrya a při zjištěné závadě je usmrtit. Zničení “nekvalitních” embryí nemůže být ospravedlněno pochopitelným přáním mít zdravé dítě. Jde spíše o jasný případ instrumentalizace ve prospěch zájmů další osoby, což odporuje uznání lidské důstojnosti a právu na tělesnou integritu. A mimo to se zde uplatňuje závěr: kdo řekne A, musí říci B již z logických důvodů pouze tehdy, jestliže je A bezvýhradně přijatelné. Závěr, že společnost, která toleruje eticky problematické provádění prenatální diagnostiky s případným potratem, proto také musí tolerovat přechod ke strukturálně srovnatelné, i když také eticky problematické, preimplantační diagnostice, se jeví již z logických důvodů nepřijatelný. Ani emoční zátěž žen, které se rozhodnou uspokojit svou touhu po dítěti za každou cenu, není etickým argumentem ve srovnání s vnímáním a uznáním základních práv embrya.

Výrazy jako “těhotenství na zkoušku” nebo “kontrola kvality” před otěhotněním jen zastírají, že moderní techniky fertilizace ohrožují základy lidského soužití. To musí být – v souladu s etickým dědictvím naší demokratické kultury – založeno na ochotě ke vzájemnému uznání a odmítnutí jakékoli diskriminace na základě kvalitativních ukazatelů. Morální akt uznání zahrnuje úctu před individuální odlišností každého člověka, jež je výsledkem přirozené náhody. Když dnes i sekulární filozofové postulují právo na přirozenou náhodu, protože jeho uznání je vzhledem k manipulačním možnostem moderních fertilizačních technik jedinou účinnou ochranou individua před instrumentalizací v zájmu jeho rodičů nebo společnosti, používají argument strukturálně srovnatelný s morálním učením církve. Apoštolská instrukce *Donum vitae* prohlásila důrazně již v roce 1985 (a dodatečně chápeme, nakolik to bylo prorocké slovo), že každý člověk má právo na přirozené zrození, které je pokladem jeho práva, aby byl přijat rodiči a společností s láskou a péčí takový, jak vstoupil na náš svět.

Ohrožení lidské důstojnosti ztrátou soucitu, solidarity a milosrdenství

V době, kdy možnosti moderní medicíny rozpoznávat včas dědičné poruchy a provádět časnou selekci přibližují horizontu lidstva sne o světě bez utrpení, náleží křesťanským lékařům zdravotním sestřám a charitativním organizacím eminentní diakonická úloha ve vztahu k celé společnosti. Lidé, kteří v takových organizacích žijí a pracují, v nás udržují smysl pro to, že utrpení, bolest a postižení patří ke skutečnému životu. Svět bez utrpení, bez lidského utrpení a bez života postižených lidí by nebyl lepším světem – byl by také světem bez lásky, bez soucitu, bez milosrdenství, bez solidarity, byl by to svět, jenž by lidi vzájemně odcizoval. Jenom svět, v němž směji žít lidé ve svých mezích, tzn. s jejich omezením, postižením, handicapem zůstává trvale lidským světem, protože v něm lidé mohou žít, aniž by se sebe navzájem báli. Soucit, milosrdenství, láska, které jsou v takovém světě možné, musí být chápány jako pojmy, charakterizující vzájemné vztahy mezi lidmi, v nichž jeden žije pro druhého, kdy jeden druhého nese, kdy se s ním dělí o jeho štěstí a je ochoten mírnit jeho utrpení. Spolu se radovat a spolu trpět, a to tak, aby druhý nebyl ve své odlišnosti, ale aby byl posílen jako osoba, je formou úctu mezi stvořenými bytostmi, která se je zvláště blízká trpícímu člověku – ne proto, že je trpící. Může proto vznikat jen tam, kde je živé vědomí toho, že jsme tvory a kde nevytěšňujeme vědomí toho, že existuje míra lidství, kterou nemůžeme změnit, ale pouze ztratit (*Max Frisch*).

Tam, kde naproti tomu je život omezený, postižený, je vnímán pouze jako anonymní veličina nesmyslného utrpení a kde se z našeho zorného pole vytrácí osoba postiženého člověka, nepřezije ani společenská solidarita se starými, nemocnými a umírajícími lidmi. Kdo zastává na člověka takový názor, podle něhož se hodnota života vypočítává bez ohledu na individuum podle jeho přínosu k celkové množině štěstí není schopen vidět smysl v ochotě pomáhat druhému člověku neodvratný osud. V důsledku musí obrátit

pojmem soucitu v jeho pravý opak a musí po postižených lidech žádat, aby ospravedlňovali svou existenci. Soucit pak už neznamená sílu k účinné pomoci, která nese spolu s druhým člověkem břemena, která na něj život naložil. Degeneruje v reaktivní cit, který nemá žádný vztah ke skutečné potřebě druhého člověka. Jde o cit, který má blízko ke skrytému litování sebe sama a jeho směs s všeobecnými utilitárními úvahami ukazuje, že sen o světě bez utrpení není lidským snem. Jistě, medicínský pokrok nesmíme démonizovat. Tam, kde prediktivní medicína pomáhá lidem poznávat genetická rizika při plánování rodiny, je to třeba v zájmu lidstva vítat. Naděje na narození zdravého dítěte je přirozeným přáním všech rodičů. Ale pokud se tato naděje spojuje s iluzí o světě bez utrpení, oslabuje schopnost člověka přijmout neočekávané a neodvratné utrpení a snášet je v duchu lásky k bližnímu. Zde tkví hluboká dvojznačnost současného pokroku, který se může mnohem rychleji než dříve zvrhnout v cynismus a pohrdání člověkem.

Ve světě, kde rodiče mohou určovat pohlaví, vzhled, tělesnou velikost, inteligenční kvocient a pokud možno i duševní vlastnosti svých potomků, bude se od generace ke generaci zmenšovat individuální prostor, v němž by se mohl rozvíjet lidský život, protože “nežádoucí” vlastnosti nebudou mít natrvalo žádnou šanci. V takovém světě by možná vymizely nemoci, duševní a tělesné postižení, nebyla by v něm fyzická bolest, ale pravděpodobně by v něm chyběla jak radost, tak skutečné štěstí. Opravdu: v takovém světě by nebylo zapotřebí soucitu, odříkání, oběti ani milosrdenství. Byl by to skutečně lepší svět?

Jestliže jsou lidé už geneticky předurčení, aby ve všem odpovídali očekávání společnosti, nemohou být zdrojem vzájemného zklamání, ale nemohou také ničím překvapit, není, co na nich objevovat. Pokud by se jednou taková společnost uskutečnila, začali by lidé zase snít o nejisté budoucnosti a smrtelném nebezpečí, které by je zbavilo umrtvující dlouhé chvíle. Představa řízeného světa, v němž by byly životní perspektivy lidí dlouhodobě plánovány dávno před jejich početím, je děsivá a absurdní. Právě děti objednané “na míru”, vytvořené dokonale podle rodičovských představ, by už nebyly skutečnými subjekty, jež jsou účelem samy o sobě, nýbrž objekty vytvořené manipulací ctižádostivých lékařů, sociálních inženýrů a genetiků. Takové možnosti genetické technologie, jaké se zatím objevovaly jen ve fantazii některých vědců, varují, že medicína může vzhledem k rozvíjeným technickým možnostem ztratit lidskou dimenzi. Když se dá do služeb totalitní společenské utopie a bude usilovat o zrušení konečnosti našeho života, přispěje nakonec k tomu, že zanikne i člověk, jemuž měla původně – s větší skromností – pomáhat v nemoci a postižení. Tento úkol – ujímat se jednotlivého člověka v jeho tělesném i duševním utrpení a v jeho omezení, v našich společnostech zůstane i v budoucnu, navzdory vizím o budoucím pokroku lékařské vědy. Podle toho, jak se s ním vyrovnáme, jak budeme zacházet s trpícími, starými a nemocnými lidmi mezi námi, se rozhodne, jestli pojmy jako lidská důstojnost, svoboda, úcta a sebeurčení jsou básnickými výrazy nebo pravdivými pojmy.

Prof. Dr. Eberhard Schockenhoff,

*ordinář pro morální teologii na teologické fakultě Univerzity Alberta-Ludwiga ve
Freiburgu, SRN.*

*Předneseno na světovém sjezdu katolických lékařů v Římě v červenci 2000. Přeložila
Dagmar Pohunková. Zveřejněno s laskavým svolením autora.*

Poznámka překladatelky:

*Přednáška profesora Schockenhoffa má jistě obecný význam, ale v jejím podtextu je
patrné i zaujetí současnou debatou, probíhající v Německu, kde probíhá spor o to, zda má
být zákonem povolena preimplantační diagnostika. To by odporovalo současně platnému
zákonu o ochraně embrya (Embryonenschutzgesetz) a pravděpodobně by to bylo i
protiústavní. Současné zákonodárství SRN vylučuje jakoukoli diskriminaci a genetickou
selekcí, proto také neuznává zdravotní indikaci k potratu z hlediska plodu – při zjištěném
postižení při prenatalní diagnostice je možné těhotenství ukončit s ohledem na matku, pro
níž by narození těžce postiženého dítěte znamenalo příliš velikou a neúnosnou zátěž.
Přitom byla v SRN navržena z poslancecké iniciativy i změna dosavadního § 218 trestního
zákoníku, aby byla zrušena beztrestnost “pozdních” potratů ze zdravotní indikace.*

*Od července roku 2000, kdy Eberhard Schockenhoff přednesl svůj referát, ovšem vývoj
pokračoval: Prezident Clinton v USA a britská vláda se vyslovili pro povolení tzv.
terapeutického klonování lidských embryí s cílem získat tzv. kmenové buňky. To by byl
další krok logicky vyvozený z předchozího vývoje, jak jej prof. Schockenhoff uvedl. Jde o
to, že by lidská embrya nebyla vytvářena oplozením ve zkumavce za účelem “výzkumu”,
ale že by ale s úmyslem vytvoření tkáňové kultury nebo dokonce – při dalším pokroku –
náhradních orgánů použitelných jako implantátů k léčebným účelům u těžkých převážně
degenerativních nemocí. Parlamenty příslušných zemí tyto návrhy zatím neschválily,
Parlamentní shromáždění Rady Evropy se vyslovilo proti těmto postupům a navrholo
hledání alternativních možností léčby. Špičková pracoviště v USA uvažují o tom, že by v
případě zákazu “terapeutického klonování” mohly kmenové buňky získané z klonovaných
embryí kupovat ze zahraničí. To je v etické diskusi charakterizováno jako vrchol
pokrytectví. V našem prostředí diskuse na toto téma opatrně začíná. Legislativně u nás
oblast reprodukční medicíny řešena není.*